

EN KILDE TIL STEDHISTORIE

Af *H. Lausten-Thomsen*.

S tår man over for et stort mosaikbillede, kan man enten se de enkelte småsten eller helheden, ikke begge dele på samme tid; men de enkelte stenes plads er fastsat således, at de er med til at danne det hele, der bliver fællesvirkningen af dem alle.

De enkelte dage i et menneskeliv kan synes tomme og lige-gyl-dige, men sammenlagt bærer netop de enkelte dage hele det spand af år, der er rammen for et menneskes tilværelse.

Den slags tanker giver mig mod til at bringe min lille skærv til den bog, der skal være tak og hyldest til professor Fabricius. Det lille emne, jeg kan sige noget om, er dog en af de små mosaiksten, der er med til at danne billedet af Danmarks historie, som igen får sit rette lys fra andre landes, fra Europas, fra jordens historie.

Ethvert lille dansk samfunds historie føjer sig ind i, føjes efter, får sit præg af hele landets historie. I denne gensidige påvirkning ligger landsbyhistoriens værdi for fædrelandshistorien.

I de senere år er interessen for stedshistorien tydeligt blevet større. Der er oprettet »historiske samfund« for enkelte sogne, sognearkiver især ved hjælp af tidligere lærer Møller i Brahetrolleborg, og mange steder har man kunnet samle sig om sognehistorie. Enkeltmand har taget det brydsomme arbejde på sig at gennemse arkiver og lytte til gamle sogneboeres minder. Eller man har sluttet sig sammen for at løse opgaverne, og hver gang en sådan opgave har været stillet, har man været ked af, hvor få, hvor spredte og tit hvor utilstrækkelige kilderne har været.

I Sønderjylland har man mange steder i så henseende været heldigere stillet for det sidste par slægtleds vedkommende end de fleste andre steder i vort land. Man har haft »skolekrønikerne«, lovbefalede årlige optegnelser ved hver enkelt skole, vel tænkt i nogen mon som de gamle klostres annaler, yderst forskellige i omfang og i værd, men sjældent helt værdiløse.

Den kongelige prøjsiske regering i Slesvig pålagde skolelærerne ved forordning af 29. september 1873 at føre skolekrøniker. Kreds-skoleinspektøren i Haderslev giver 14. august 1880 lærerne ordre til i disse at optage:

1. Stedets historie med omtale af dets grundlæggelse og beliggenhed, tydning af bynavnet, meddelelse om oldtidsminder og om hændelser i gammel tid.

2. Skolens grundlæggelse og historie, dens patronat og første virkeomraade, de første lærere og deres kår, deres indtægter og andre hverv; skoleinspektører, inventar, formue, de skiftende lærere, mærkelige hændelser.

3. Stedets nuværende tilstand; tal på huse og indbyggere; offentlige bygninger, pladser o. l.; indbyggernes næringsveje, kirkelige, politiske og kommunale forhold; embedsmændenes navne.

4. Skolens nuværende tilstand; skolens beliggenhed; størrelse; rumfang pr. barn; nuværende lærers levnedsløb; indtægter; hverv udenfor skolen; elevtal; gymnastik; håndarbejde; skolefester.

5. Skolekronik i hvert skoleår fra 1. maj til 30. april.

I Mejlby skoles krønike er indklæbet en trykt indledning af præsten Reinicke i Schauen i Harzen, hvori det hedder, at formålet med bogen er at skabe pålidelige historiske kilder. »Jo bedre og samvittighedsfuldere læreren udfører sin gerning som skolekronikør, des skønnere og varigere vil det minde være, som han sætter sig selv i kommunen jævnsides med hans embedsvirksomhed«.

Der er næppe nogen af alle Sønderjyllands lærere, der har prøvet på helt at svare på de fremsatte spørgsmål og desværre er ikke få af skolekrønikerne gået tabt. De ny lærere, der kom ved genforeningen, kunde sjældent tyde, hvad tidligere lærere havde skrevet på tysk med gotiske bogstaver; men ikke få er dog frelst

fra undergang, og af disse findes de fleste på det sønderjydske landsarkiv i Åbenrå.

Der er adskillige lærere, der virkelig prøver på at fortælle landsbyens historie, således lærerne i Langetved og flittigt i Øster Lindet; Varnæs, i Bækken og i Ketting; tydninger af bynavne er tit meget fantasifulde. »Tved« i Langetved tydes således af det plattyske talord »twe«, fordi åen deler landsbyen i to dele! Rejsby hedder således, fordi byen først lå længere mod vest, men så »rejste« østpå, og Lintrup har navn efter lindetræ.

Kun sjældent er der meddelt noget om oldtidsminder, en enkelt gang noteres udgravning af en kæmpehøj i Jels fra museet i Kiel, en anden om sløjfning af en kæmpehøj i Nustrup, og der er næppe meddelt et eneste virkelig stedfæstet sagn.

På langt sikrere grund står lærerne, når det gælder at fortælle om kirke og skole, især naturligvis skolen. Således bringer Kamptrup krønike i skoleåret 1902—03 en udførlig skildring af kirkens klokkeringning. Skolens ydre kår og lærernes økonomiske stilling indtager naturligvis de fleste steder en stor plads. Man får således af og til indtryk af, at der er øvet et ret stærkt, om end meget skematisk tilsyn med skolernes hygiejne — det synes dog tit at svigte over for tuberkulose, og især får man også indtryk af de enkelte læreres skiftende åndelige indstilling i langt over en menneskealder. Nævnes kan, at lærer Hansen i Nustrup giver en god skildring af sin seminarietid i Tønder 1858—61.

Skolekrønikerne er jo ført på tysk, tit i den første tid af de dansk uddannede lærere på meget ufuldkomment tysk, præget af lærerens danske modersmål, og man kan helt op til verdenskrigen i deres ord og vendinger skelne de indfødte nordslesvigske læreres stil fra sydfra indvandrede kollegers oprindeligere tyske sprog.

Sindelaget giver sig kun sjældent udtryk. Lærerne indfører de skrivelser og pålæg, de får fra deres foresatte, og da bøgerne forelægges disse til revision, er der ingen plads til kritik. Nogle giver tværtimod udtryk for deres næsegruse underkastelse under alt, hvad der kommer fra oven; men de fleste lærere er saglige og rolige i deres fremstillinger. Lærere, om hvem man i dag ved, at de var udpræget dansksindede, indfører uden tilføjelser, hvad der

dekreteres imod dansk sprog og tanke. Der er næppe i nogen af de skolekrøniker, der findes endnu, nogen som helst ytring om reskriptet af 18. december 1888, der indfører udelukkende tysk undervisning i Nordlesvigs folkeskoler. Da lærer Bork i Sommersted blev afskediget, fordi hans datter »havde taget begejstret del i en demonstrationsrejse til København i juli 1884«, meddeles det kort af hans efterfølger; Læreren i Skodborg nævner i samme sammenhæng med skadefryd desuden Andersen i Stepping og Petersen i Brøns; og kun i et enkelt tilfælde hoverer en lærer lidt over, at hans dansksindede formand i embedet ikke mere kan påvirke børnene nationalt. Ellers ses dansk sindelag mest af det, der ikke står i bøgerne.

Det er jo også almenkendt, at der i denne henseende holdtes streng justits. Det er ikke kun med hensyn til, at børnene går i tysk skole. Regeringen i Slesvig udsender 5. 3. 1884 et cirkulære om, at børn kun kan fritages for skolepligten, når der på anden måde sørges tilstrækkeligt for skoleundervisning, og dette opfyldes ikke ved besøg på en skole i indlandet — det gælder særligt også for Tørninglen. Børnene skal lære at tale og læse tysk. Det indskærpes yderligere i et cirkulære af 31. 3. 1892, da kredsskoleinspektør Schøppe i Tønder har lagt mærke til, at børnene i Vestslesvig ikke kan tale flydende tysk.

Der øves også kontrol med lærerens sprog. Skolens regnskab i Kamptrup skal føres på tysk (2. 5. 1885), og læreren skal i frikvarteret tale tysk med børnene (8. 10. 1887). En lærer får pålæg om flittigt at studere det tyske sprog, om at tale langsomt, højt og tydeligt og — ikke at give sig af med bornholmernes sekt!

Allerede 8. 12. 1876 skriver landråd Rosen i Haderslev til kirkevisitatorerne i Haderslev og Tørninglen provstier, at den kongelige regering har udtalt, at de lærere, der ved valgene af valgmand til den prøjsiske landdag har stemt på de af det danske parti opstillede valgmænd, fuldstændigt har miskendt deres embedsstilling og eftertrykkeligt må henvises til deres embedspligter.

»Det er enhver embedsmands første og helligste pligt at modvirke statsfjendtlige bestræbelser, hvor og hvorledes de end optræder«, og det er et utilgiveligt brud på embedspligten offentligt

ved et valg at vise sin sympati med et statsfjendtligt partis tendenser. Det meddeles til alle lærere, »navnlig også under hensyn til det forestående rigsdagsvalg.«

20. 1. 1888 gør sognepræsten i Nustrup særligt opmærksom på, at man ifølge forordning af 8. okt. 1887 må sørge for kun at lade kvinder undervise i håndgerning, når de kan tysk, og at de tilholdes at give undervisningen på tysk.

En skoleforstander afsættes fordi han har taget kejserbillederne ned af sin stuevæg og har hængt dem op på loftsværelset. Der er indgående undersøgelse i 1895 mod sognepræsten i Rødding, fordi han i en prædiken har talt om, at ved den yderste dom går det ikke til som ved amtsretten i Rødding, hvor det måske kan komme an på kuløren. Der fortælles udførligt derom i skolekrøniken, og ved næste lærerkonference gennemgår skoleinspektør Schlichting da også statsministeriets forordning af 12. 4. 1898 og uddrager en række hovedpunkter:

1. Læreren må være af ægte tysk sindelag.
2. Læreren hjemmesprog må være tysk.
3. Læreren må deltage i den tyske forening.

I Jels sad der i firserne en på Skårup uddannet lærer, der i 1888 fik den kongelige hohenzollerske husorden overrakt. Han afskriver 1. april 1889 en cirkulæreskrivelse fra landråden om tyske flag ved skolerne. Lærerne skal gemme flagene omhyggeligt. Jels fik dog intet flag før 1902, da overpræsidenten i Slesvig bevilligede 45 mark til en flagstang. Derimod fik bl. a. Østerlindet. Stangen rejstes den 17. april 1889, næste morgen var den borte. 29. juli blev der sat en ny; natten mellem 3. og 4. august blev den molesteret og 1.—2. oktober knækket. Der var stort forhør af amtsretten i Rødding, og endelig lykkedes det at finde en af gerningsmændene. Hvad straf, han fik, er desværre ikke meddelt, men 18. oktober lod ministeren højtideligt overrække et kejserbillede til skolen, og året efter blev skoleforstanderne idømt en bøde på hver 30 mark, fordi de ikke vilde stille straffekrav imod de unge mennesker, der havde øvet gerningen mod flagstængerne, og så blev der jo sat en ny. Alt det fortælles der

roligt og sagligt om uden et ondt ord. Man tvivler alligevel lidt om ægtheden af lærerens tyske sindelag.

I Skodborg skænker amtsforstander Meyer en flagstang, den saves om den 16. okt. 1894. 2 dages forhør afslører ikke gerningsmanden. Heller ikke her tilføjes nogen kommentar. Alligevel må man tro, at læreren her er tysk. Det er ham, der hoverer over lærer Borks afskedigelse, og han fortæller, at Junggreen har holdt et meget dårligt foredrag i Skodborg. Også andensteds går det ud over flagstængerne. Udførligt fortælles derom fra Kampstrup.

Morsomt virker det, når landråden påbyder (23. 3. 1889), at flagstængerne af hensyn til lynnedslag skal gemmes på skolens loft, og af hensyn til kejserbillederne skal der sørges for, at skoledøren låses om aftenen (13. 2. 1892). Der er dog tit en stille passiv modstand mod det fremmede, mest fra de ældre læreres side.

Det er den ene og ikke den mindst tiltalende side af billedet; den anden side viser kryberiet, snobberiet og indvandrede læreres og andre embedsmænds brist på forståelse, stundom sammen med et hovmod, der i dag kan synes særdeles pudsigt.

Der kommer ret tidligt lærere og lærerinder sydfra til Nordslesvig uden at kunne tale eller endda forstå børnenes sprog. Således kom der 1. febr. 1889 en lærerinde fra Schwaben til Oksenvad, men allerede 15. okt. bad hun om sin afsked, »fordi hun ikke kunde holde disciplin.« Man forstår, hvilke bryderier hun er kommet ud for. Et stærkt indtryk får man også af en notits fra Kragelund i Bov sogn. Denne skole havde allerede siden 1883 haft udelukkende tysk undervisning; men 13 år senere skriver læreren, at der er kommet 6 nye børn i skole, og af dem forstod kun 2 tysk. Således eller endnu mere bagvendt har den tyske skoles stilling været i hele Nordslesvig.

Myndighederne passer på alle vegne, at børnene ikke kommer under for stærk dansk påvirkning. Da sprogforeningen udsendte et lille hæfte med stambogvers, påbyder regeringen, at det skal fratages børnene og gemmes til forældrene kræver det tilbage (20. 4. 1899). 1891 er læreren i Barsmark dybt forarget over, at børnene får bøger som gaver fra sprogforeningen. Han laver

lister over bøgerne og over, hvem børnene har fået dem af. En fader har endogså »fået en bog om de danske konger. Denne bog har jeg ikke set!«

Året efter skriver han om, at Gustav Johannsen ved et møde i »Den tyske Kro« i Løjt (den var dansk), har brugt skolens kateder som talerstol.

Naturligvis fortæller alle lærerne om de patriotiske fester i skolerne, på kejserens fødselsdage, til ære for Bismarck og Moltke, til minde om slaget ved Sedan, om Prøjsens oprettelse til kongedømme, om den tyske digter Körner og meget andet. De nævner de sange, der blev sunget, og de taler, de holdt. Det skulde der stå i skolekronikerne. Mange går dog videre, meddeler om oprettelsen af tyske foreninger og disses fester og om fortyskningsstræb i og udenfor skolen.

Børn må ikke konfirmeres for tidligt, for så tager de bare på danske skoler. Børn, der ikke må lære tyske lektier hjemme, skal sidde efter og lære dem i skolen (16. 5. 1894). Børn, der ønsker dansk religionsundervisning, må kræve det i en skrivelse på tysk (juni 1912). I Blans er der 1901 ingen børn, der udelukkende får tysk religionsundervisning; men læreren skriver, at han arbejder for den tyske sag. Et barn, der var født uden for ægteskab, overtales til at tage udelukkende tysk religionsundervisning; formynderen klagede, men amtsretten vedtog som overformynder, »at formynderen ikke havde noget at sige i denne sag.« Så var der en enkes barn. »Denne gang var jeg forsigtigere og gik selv hen og spurgte moderen. Hun havde ikke noget imod det. En 80-årig kone havde sat sådan en rædsel i moderen, at hun vilde tage meldingen tilbage; men det blev afslået.« Således lykkedes det læreren til 1. maj 1902 at få 26 børn til at give afkald på religionsundervisning i modersmålet. Man fatter med hvilken stolthed, han har forelagt sine foresatte beretningen.

Der er fortalt om skoleudflugter til tyske krigsskibe eller til Kiels havn, til Dybbøl og Sønderborg, og skolerne får indbydelse til den tyske flådeforenings møder. Læreren i Stenderup ved Toftlund er dog ked af, at kun 8 elever fulgte indbydelsen. Des flere var med til krigslege i Allerup, det var tvungent; men ved

sådanne rejser, skriver læreren i Tornum, udvides de unges forståelse stærkt; især måtte de dog til deres forundring opdage, at kulturen til trods for den danske ophidselsespresses modsatte mening også blomstrer syd for Kongeåen. Læreren, der skriver dette, var selv fra Kiel. Læreren arbejder også for indførelse af tyske gudstjenester; i Rødding er der så mange indvandrede tyskere, »— ifølge bosættelsesforeningens rastløse virksomhed«, — at der er grundlag for sagen. Læreren meddeler det med glæde, og læreren i Hjerting stemmer i med. Han håber da heller ikke, at frimenighedsmedlemmerne, de såkaldte grundtvigianere skulde få lov til at lade kirkeklokkerne lyde ved jordefærd. Tilladelsen blev ikke givet. I 1893 kommer der en ny amtsforstander til Rødding. »Med ham synes der at være kommet en god støtte til Nord-slesvig til fremme af vor tyske sag.«

Man forstår, med hvilken stolthed der meldes om indvielse af lokalbaner, om overpræsidenten v. Köllers eller endogså om en ministers besøg. »Alt strømmer til for at overbevises om, at Rangstrup nu også virkelig står i verdensfærdselens tegn. Den gamle skolebygning ryster forundret sit trætte hovede.«

Det lønner sig at være tysk; det kan give personligt løntillæg »for fremme af tyskheden,« men for virkeligt tyske mennesker kan det hele synes dumt og ufatteligt. En sådan lærer fra Syd-slesvig kan skrive:

»Hvad vil denne egn, den mest udprægede danskvenlige landsby i vor kære hjemstavn bringe mig? Overalt møder jeg mistillid. Ingensteds regner man skolen for noget; thi vi har kun behov at sende vore børn på en dansk højskole, og så lærer de mere end i hele skoletiden. De har ret. De lærer foragt og had og det mere end i hele deres skoletid. Er det godt? Sådanne forældre skulde skamme sig, der vover at smæde vor skole, de fortjener ikke at have børn Måtte også her fornuften bryde det ufornuftige stivsind til mit elskede hjemland Schleswig-Holsteins vel. Det er mit indgangsonske. Måtte det gå i opfyldelse.«

To år senere rejser læreren atter sydpå, og da har han lært: »Folk her vindes ikke ved hård optræden, men ved mildhed.« Mange andre lærte det samme.

Så kommer verdenskrigen; dens omskiftelser kan følges i enkelte af bøgerne. Læreren i Roost er i 1914 ikke nået videre i forståelse end til at skrive: »Når danskerne i denne tid ikke indser, hvad der tjener til deres bedste, så må de have mistet mere end forstanden.« Der er fuldt op af smukke tirader, der er også udtryk for ægte følelser; der kan her uddrages ikke lidt til forståelse af krigens sindstilstande og stemninger, både i selve befolkningen i Sønderjylland og især hos den tyske folkeskoles lærere; men med krigen holder skolekrønikerne op.

I det national-socialistiske rige har man taget sagen om skole- og by-årbøger op på bredere basis. Her er der kort prøvet at vise, hvorledes de virkelig indeholder emner til både skole- og anden stedshistorie. Kanske vilde og skulde vi ønske en anden form for skoleannaler, men der ligger i hvert fald her en uudnyttet mulighed for at fri stedlige historiske emner og kilder fra undergang. Det har jeg gerne villet pege på.